

PRISTUP JEZIČNOSTILSKOJ ANALIZI KRLEŽINA DJELA*

Božidar Finka

I.

Ima pisaca koji su stekli književno ime samo jednom jedinom knjigom. Kolika je u usporedbi s njima Krležina veličina, čak ako se polazi samo od kvantitativnih mjerila, dovoljno rječito pokazuje podatak da sama bibliografija njegovih djela obaseže čitavu jednu knjigu. Doda li se tomu da se Krležinu književnom opusu pridružaju superlativni književnoumjetnički vrijednosni sudovi, onda se doista može reći da Krležin književni opus strši iznad najviših dometa naše književne produkcije, da je u zenitu svega što je hrvatskim jezikom ikad literarizirano. Nije stoga čudno što bi se već sada mogla sastaviti i čitava jedna biblioteka knjiga s bibliografskim podacima priloga koji se odnose na Krležu i njegovo djelo. Bez zalaženja u njihov sadržaj i analizu, već i površan uvid u te priloge pokazuje da su oni pretežno orijentirani na Krležu kao na pisca beletristike, a manje, neuporedivo manje, na Krležin jezičnostilski izraz, odnosno na jezik kojim je ostvario svoju golemu, po vrijednosnim kriterijima izuzetnu, neponovljivu, krležinsku literaturu. Tu su učinjeni tek početni koraci, jedva dovoljni za prvu informaciju o tome kako se Krleža služi jezičnim medijem za prijenos svoje književnoumjetničke poruke. Kažemo li da je Krleža angažiran umjetnik riječi i da je bitna odrednica njegove angažiranosti socijalni pristup, odnosno lijeva, napredna, humanistička orijentacija, time smo više izrekli sud o tome kakav je i što je predmet Krležinih literarnih preoku-

* Ovo je članak napisan kao referat za peti Sabor čakavskog pjesništva (Žminj - Rovinj, 6. - 10. lipnja 1973.). Sabor je ove godine bio posvećen velikom hrvatskom književniku Miroslavu Krleži o njegovoj 80. obljetnici života.

pacija nego kakvim se jezičnostilskim izrazom služi. Deficitarnost je u osvjetljavanju Krležina jezičnoga postupka očita pa će trebati i toj strani njegova stvaralaštva posvetiti doličan istraživački napor, bez pretenzija da lingvistički pristup literarnom djelu može biti mjerodavan za umjetničko vrednovanje toga djela. O tome se, uostalom, sasvim određeno izrazio i sam Krleža napisavši »Lingvisti i filozofi, anglisti i slavisti najopasniji su neprijatelji beletristike kao takve« (Fragmenti dnevnika iz godine 1958., cit. iz Vjesnika od 12. 4. 1973., str. 12.). Čini mi se ipak kako iz toga ne bi trebalo zaključivati da Krleža lingvistima poriče svako pravo da opisuju jezik beletristike i da o njemu donose lingvističke zaključke. Kako je beletristika umjetnost izražena jezikom, a jezik permanentan predmet lingvističkoga proučavanja, mislim da navedeno Krležino mišljenje valja shvatiti samo tako da lingvisti ne treba da na temelju lingvističke ekspertize donose vrijednosne sudove o književnosti. A kakve jezične zahtjeve treba da zadovolji beletristički pisac, o tome se određeno izrazio i A. G. Matoš, koji je i sam beletrist: »Jezik, čist materinji jezik poznavati je prva i najglavnija dužnost svakog pisca. Tko ga ne poznaje, može biti uman, odličan, zanimljiv čovjek, ali dobar, uspješan pisac — nikada.« Lingvist čak i ne bi bio tako odrešit kao Matoš. Za lingvistu beletristika to jest ako jest — i bez obzira na otkrića lingvističke ekspertize. Zajedničko je pristupu lingvističkom i književnolumjetničkom u odnosu na beletristiku to što i jedan i drugi taj pristup i s k l j u č u j u fenomen nepismenosti u književnosti pa ne samo da se ti pristupi međusobno n e i s k l j u č u j u nego se, štoviše, međusobno dopunjuju. Time je zajamčena legitimnost lingvističkoga pristupa književnom djelu, dakako uz uvjet da taj pristup osim lingvističkih nema i drugih pretenzija vrednovanja toga djela.

II.

Lingvist dolazi u iskušenje da Krležina djela prema formalno-jezičnim kriterijima podijeli na ona koja su pisana na dijalektu i na ona koja su napisana standardnim jezikom. Krleža doduše jest i kajkavski pisac i pisac na standardnom hrvatskom jeziku, ali njegova kajkavština ne podnosi ustaljene, samo kajkavske recepte, a i njegov se standardni jezik odupire strogim zahtjevima standardnosti uobličanima u jezičnim normama. Krležin je jezičnostilski postupak uvijek određen i uvjetovan poticajima i zahtjevima stvaralačke intuicije koja teži maksimalnoj karakterizaciji, jednako onda kad se dijalekatski izražava nad-dijalekatskim idiomom kao i onda kad mu je dijalekatski izraz eklektički, nabit nanosima dijalekatskih interferencija do kojih u stvarnim dijalekatskim interferencijama praktički i ne dolazi. Iz istih razloga ni Krležin hrvatski standardni jezik ne mora biti standardan par excellence, a opet je doživljajno u sebi logičan do te mjere da se praktički ne može ni zamisliti da bi mogao biti drukčiji nego jest. Teška i kobasičasta rečenica, protkana ili dopunjena nje-

mima ne trpi ni oduzimanje ni ispravljanje. Krleža se kao književni stvaralac pretapa u medij za prijenos umjetničke poruke pa se tako kao subjekat svojega stvaralaštva pretvara u objekat toga stvaralaštva, drugim riječima: neodoljivo se nameće dojam da umjetnička stvarnost pronalazi Krležu, a ne obratno. Ona zadržava svoj izraz kao dio sebe i svoje fizionomije, bez koje ne bi bila ono što jest. Iako je stvorio Glembajevu, Krležu im nije niti što dodao niti što oduzeo. tako je i njihov jezik ostao njihov. Oni su onakvi kakvi jesu po ukupnosti svojih karakternih osobina, dakle i svojim jezikom. O osobinama toga jezika u odnosu na standardni jezik mogu se pisati čitavi kritički traktati, ali se o njegovoj funkcionalnosti za karakterizaciju likova i situacija ne može sporiti. Potvrđuje se da lingvistička ekspertiza doista ne može biti mjerodavna za književnoumjetničko vrednovanje; njezin je zadatak osvjetljavanje jezičnostilskoga postupka, a ne određivanje ili ocjenjivanje toga postupka.

III.

Krleža je svestrano podatan stvaralačkom nadahnuću; stvaralački čin ravna njegovim perom prema vlastitim potrebama i izmamljuje mu sebi svojstven način izražavanja. Zato u Krleže nema jednoličnosti, nema ustaljenosti u jezičnostilskom postupku, naprotiv, glavna mu je oznaka dinamika atmosfere i dinamika jezičnog izraza. Bujna i raznolika sadržajnost uvjetuje iskorištavanje značajnijih jedinica i njihovih kombinacija uvijek na nov način, u drukčijim odnosima, uvijek ih obogaćuje dodatnim, nijansiranim, kontekstualnim značenjima, tako da upotrijebljenim fondom značajnijih jedinica izriče Krleža neporedivo više sadržaja nego ga te jedinice u sebi sadržavaju. U umjetničkoj transformaciji objektivne stvarnosti pomoću jezika niču neslućeni osmišljaji; umjetnička sinteza izrečena jezičnim jedinicama ne znači više samo ono što znače te jedinice kao sastavni dijelovi umjetničke sinteze. Preoblika je jezične obavijesti u umjetničku obavijest izraženu jezikom svojstvena umjetnosti riječi općenito, ali je u Krležinu djelu izvršena do te mjere da čitatelja zaokuplja sama umjetnička poruka, pa jezik prestaje postojati kao zasebno, samostalno sredstvo izvan ili mimo umjetničkoga djela. Jezik postaje samo građa umjetničkoga djela iskorištena na isti onaj način kao slikarski ili kiparski materijal kojemu je jedina svrha da umjetnost materijalizira. Vrsta i kvaliteta toga materijala nimalo nije odlučna za umjetničko vrednovanje proizvedenoga djela kao umjetnine. Sve su to razlozi da je otežan lingvistički pristup Krležinu umjetničkom opusu, odatle vjerojatno i citirana Krležina rezerva prema lingvistima kad vrijednost literature ocjenjuju svojim metodama. Stoga se lingvistu nudi jedini imanentno lingvistički posao: identificiranje jezične građe i utvrđivanje njezinih kvantitativno-statističkih odnosa, a to sve sa svrhom da se sagledaju

jezične osobine kojima je Krleža umjetnički oblikovao svoj literarni izraz, bez pretenzija da to može poslužiti kao uzorak ili recept za nova literarna ostvarenja. Prema tome, zastupljenost i frekvencija podataka, ponavljanje zbog isticanja, imenska ili glagolska konstrukcija rečenice, isticanje pravopisno-grafijskim sredstvima itd., pa raspored svih tih osobina i sl., sve to pruža mnogo mogućnosti za lingvističku analizu, samim time i za zaključke o Krležinu jeziku, ali i šire: ti zaključci mogu biti relevantni i za opći naš standardni jezik. Jezična je i pravopisna primjena u književnim djelima važan poticaj za normativne zahvate, a u svakom je slučaju izvor iz kojega se erpu novi jezični podaci: upotrebom u književnim djelima ulaze u književni jezik nove riječi, stječnu pravo građanstva novi tipovi rekcija, osvježuje se frazeologija, izrasta i širi se književna sinonimika, obogaćuje se metaforika i općenito buja stilematika, iniciraju se čak i promjene u obličkom i fonološkom sustavu. Svega pomalo, odnosno svega ponešto od toga ima i u Krležinu literarnom opusu pa i uza sve ograde imaju lingvisti široko polje rada da otkriju i pokažu kako lingvistički funkcionira njegov jezičnostilski izraz i što u njemu ima polivalentnu primjenu, odnosno što je doprinos općem hrvatskom standardnom jeziku ili onom lingvističkom književnom idiomu, primjerice kajkavskom, kojim je Krleža umjetnički progovorio.

To ohrabruje, potiče i obvezuje lingviste da Krležinu jeziku posvete doličan istraživački napor, razmjeran veličini i značenju koje Krleža ima u našoj kulturi, s kojom je neodvojivo povezana i jezična kultura. Dosadašnja su istraživanja bacila nešto svjetla na Krležin jezik, ali sustavna i svestrana analiza njegova jezika tek predstoji. Korak je u to istraživačko područje razmatranje nekih vidova Krležina jezičnog izraza i na ovom skupu; ovaj će skup još više pridonijeti ako dađe poticaj za pospješivanje toga rada, tj. ako znači početak kontinuirane i intenzivne djelatnosti koja će pokazati što Krležino djelo znači i kao osvježenje i doprinos za naš književni jezik općenito. Tu su goleme šanse za jezične istraživače. Samo pogled na Krležin jezičnostilski izraz nagovještava mnoštvo postupaka s obiljem izražajnih inovacija na svim razinama jezičnoga i stilskoga izraza. Usporedi li se npr. način izražavanja u *Hrvatskom bogu Marsu*, u *Glembajevima*, u književnoj eseistici i u *Fragmentima dnevnika*, lako je u njima svima otkriti Krležu, ali ne i jednoobraznost u stvaralačkoj primjeni jezika. Kao što uvijek ponovo bljesne i iznenadi svojim literarnim dometom, tako se Krleža uvijek ponovo potvrđuje i kao jezični novator. Svoje je najnovije objavljene tekstove, *Fragmente dnevnika*, odjeo u jezično ruho koje nema bližeg uzora u prijašnjim djelima. Zbijeno bi se o jeziku *Fragmenata* moglo reći: zgusnuti izraz, gdjekad i sama jedna riječ-rečenica izražava cjelokupnu objektivnu stvarnost: nema, dakle, opterećenosti naracijom, popratnim opisima, radnjama koje bi sadržaj sapele u formalnogramatičke okvire, a oduzele mu univerzalnost značenja, sveobuhvatnost slike ili obavijesti, vulkansku pro-

često bez ikakve redundancije, tako da traže potpunu čitateljevu angažiranost, tj. taj tekst se ne može čitati samo pogledom, mora se čitati sve; sve ili ništa. Krležu dakle treba temeljito studirati i s jezične strane, proniknuti u njegov jezičnostilski izraz i otkriti sve vidove njegovog jezičnog postupka i jezične primjene, jer: Krležino nam se bogato književno djelo nudi i kao golemo jezično bogatstvo. Zato ga treba upoznati i iz njega grabiti, grabiti.

STRUKTURA SLOGA

I

FONOLOŠKA VRIJEDNOST SUGLASNIKA V U KNJIŽEVNOM SUSTAVU

Zvonimir Junković

(Svršetak)

Budući da bezvučnost nije razlikovno obilježje suglasnika *f*, *c* i *h*, očekivali bismo jednačenja po zvučnosti slična onima kakva primjećujemo kad su posrijedi zvonki glasovi. Kad se nađu zajedno *z* i *c*, posljednji se može prilagoditi prvom, postati *dz*, i unatoč tom sačuvati svoju posebnost, jer glas *dz* ne postoji kao samostalna jedinica. Ako, naprotiv, *z* ispred *c* prijede u *s*, gubi se opreka *s* – *z* i smanjuje se razlikovna moć sustava. Bilo bi, dakle, prirodno da *izcijeliti* postane *izdzijeliti*, *izhraniti* > *izhraniti* (sa zvučnim *h*), *izfrkati* > *izfrkati* (sa zvučnim *f*). Međutim, mi jednačimo prvi šuštavi suglasnik prema drugom čak i onda kad je prvome zvučnost razlikovno obilježje, a drugome bezvučnost nije razlikovno obilježje: *iscijeliti*, *ishraniti*, *isfrkati*.

Da bismo objasnili tu pojavu, moramo razmotriti vladanje pojedinih glasova i zvukovnih obilježja unutar sloga.

9. Glasovi se međusobno povezuju u sljedove po određenim pravilima, pa njihova razdioba u okviru sloga nije slobodna. S obzirom na raspored zvonkih i šuštavih glasova, razlikujemo četiri vrste slogova:

- a) svi su članovi zvonki – *a*, *ja*, *vi*, *raj*;
- b) početni je dio šuštav, a nastavak zvonak – *k-raj*, *s-jaj*, *st-roj*, *st-vor*;
- c) šuštavi se glasovi ostvaruju iza zvonkih – *ro-k*, *ve-z*, *vije-st*, *vje-št*;
- d) početni i završni dio sadrže šuštave glasove, središnji dio zvonke – *s-vra-b*, *st-u-p*, *s-vo-d*, *č-vr-st*, *st-ra-st*.

Isti raspored vidimo i u riječima tuđeg podrijetla i u vlastitim imenima:

- a) *ar-* (arza), *an-* (ansambl);
- b) *š-arm*, *b-oj-* (bojler);
- c) *a-kt*, *vur-št*;
- d) *h-al-f*, *k-var-c*, *K-un-št*, *K-ar-st*.

Nisu iznimke primjeri kao *šnicl*, *šircel*, *ansambl*, jer je suglasnik *l* u njima slogotvoran: *šni-cl*, *šir-cl*, *an-sam-bl*, kao što je slogotvoran i *r* u riječima *po-tr*, *sa-tr*, *Sar-tr* (Sartre).

Iz navedenog proizlazi da se slog raščlanjuje na središnji pojas i na dva rubna, početni i završni. Središnji je pojas zvonak i obavezan: nema slogova bez zvonkog glasa. Rubni su pojasi šuštavni i neobavezni: oni mogu biti prisutni i odsutni. Uzvici kao *pst!* prelaze okvir jezične strukture u užem smislu.

10. Zvonkost i šuštavost ne obilježuju pojedine glasove nego skupove glasova koji pripadaju određenom dijelu sloga. To znači da spomenuta obilježja nisu u opreci, jer ova je, kako smo već istakli (t. 4 i 6), posljedica izbora. Usporedba slogova *a-*, *ra-*, *tra-*, *stra-* (*a-van*, *ra-van*, *tra-va*, *stra-va*) pokazuje nam da su glasovi vezani uz dani položaj. U šuštavom pojasu, tjesnačni član dolazi prije zatvornog, *st-r*, *sp-r*, *s-kr* (*strava*, *sprava*, *skratiti*), a ne *ts-r*, *ps-r*, *ks-r*; u zvonkom suglasničkom pojasu ispred samoglasnika, usneni članovi (labijali) dolaze prije zubnih (dentalnih) ili nepčanih (palatalnih): *s-ml*, *s-vl*, *s-mlj*, *s-vr*, *s-mr* (*smlaviti*, *svladati*, *smljeti*, *svratiti*, *smračiti*), a ne *s-lm*, *s-lv*, *s-ljm*, *s-rv*, *s-rm*; tamo gdje se *r* ostvaruje ispred *v* ili *m*, ono postaje slogotvorno: *grm*, *crv*.

Izbor se vrši samo između onih glasova koji se ostvaruju u istom položaju. U opreci su *s* i *š*, jer se javljaju u prvom dijelu šuštavog pojasa: *str* – *štr* (*strojiti* – *štrojiti*), *t* i *p*, ostvarivi u drugom dijelu šuštavog pojasa: *str* – *spr* (*strava* – *sprava*), *m* i *v*, koji se javljaju u prvom dijelu predslogotvornog zvonkog pojasa: *sml* – *svl* (*smlaćiti* – *svlačiti*), *r* i *l*, ostvarivi u drugom dijelu predslogotvornog zvonkog pojasa: *sml* – *smr* (*smlaćiti* – *smračiti*).

Pored izbora između jedinica, u jeziku postoji često i izbor između prisutnosti i odsutnosti pojedinih članova. Sljedovi se *sлом* i *lom* razlikuju po tome što je u prvome izabrana prisutnost šuštavog suglasnika, a u drugome njegova odsutnost. Sljedovi *sлом* i *som* razlikuju se po tome što u prvome dolazi *l*, a u drugome je zvonki predslogotvorni suglasnik odsutan. Označimo li odsutnost znakom \emptyset , sljedove bismo *lom* i *som* mogli pisati $\emptyset lom$ i $\emptyset som$. Time bi jasno izbila na vidjelo činjenica da *s* i *l* nisu u opreci, premda se prividno ostvaruju u istom položaju: *s-om* – *l-om*. Potrebno je, dakle, razlikovati prave opreke i prave izbore od prividnih opreka i prividnih izbora. Pravi su izbori *s* ili \emptyset , *l* ili \emptyset a izbor je između *s* i *l*, *som* – *lom*, samo prividan.

U skladu s rečenim, suglasničke skupove *str-* (*strojiti*), *štr-* (*štrojiti*), *spr-* (*sprava*), *spl-* (*splav*), *sml-* (*smlaćiti*), *svl-* (*svlačiti*), *svr-* (*svraka*), *stv-* (*stvor*),

spi = spól, sml = sǫml, svl = sǫvr. Vodeći računa o svim položajima, makar oni bili i prazni, sljedovi sl (slom), s (som) i l (lom) zapravo su sǫól, sǫǫǫ i ǫǫól.

11. U šuštavom pojasu, bio on početan ili dočetan, oba su glasa bezvučna ili su oba zvučna: *st-* (sto), *št-* (što), *zd-* (zdanje), *žd-* (žderati), *st-* (list), *-št* (vješt), *-zd* (grozd), *-žd* (dažd). To znači da zvučnost i bezvučnost, isto kao i zvonkost i šuštavost, obilježuju skup glasova, a ne glas kao pojedinačnost. Ali odnos između zvučnosti i bezvučnosti drukčiji je od onog između zvonkosti i šuštavosti. Jer zvonkost i šuštavost nisu nikada u pravoj opreci: prva pripada središnjem pojasu sloga, a druga rubnim pojasi. Zvučnost i bezvučnost svojstvene su istom pojasu, tako da je *st* u opreci sa *zd*, *št* u opreci sa *žd*, *zb* u opreci sa *sp* (zboj – spoj) itd.

Ako usporedimo skupove *str-* i *skr-* (strojiti – skrojiti), primjećujemo da su u opreci *t* i *k*. Oba glasa imaju niz zajedničkih osobina: u pitanju su bezvučni, šuštavi, zatvorni, trenutni suglasnici. Prvi se odlikuje time što je zubni, a drugi time što je stražnjonepčani. Zubnost i stražnjonepčanost razlikovna su obilježja svojstvena glasovima *t* i *k*. Izbor zubnosti u završnom dijelu šuštavog pojasa ne povlači za sobom izbor zubnosti u početnom dijelu: pored *str-* imamo i *štr-* (štropot) s prednjonepčanim *š*, ni izbor zubnosti u zvonkom pojasu: pored *str-* imamo i *stv-* s usnenim *v*. Isto vrijedi i za izbor stražnjonepčanosti, koji obilježuje samo završni dio šuštavog pojasa.

Zvučnost i bezvučnost, naprotiv, ne obilježuju pojedine glasove već skup glasova što ulaze u sastav šuštavog pojasa. Ako u skupu *str-* zamijenimo bezvučni zubni suglasnik *t* zvučnim *d*, moramo ujedno zamijeniti i bezvučno *s* zvučnim *z*. Zvučnost i bezvučnost nisu, prema tome, razlikovna obilježja svojstvena fonemima. U našem književnom jeziku ne postoje parnjaci *p – b*, *t – d*, *k – g*, *č – dž*, *ć – đ*, *s – z* i *š – ž* kao zasebne jedinice. U sustavu imamo foneme *P, T, K, Č, Ć, S, i Š*, koji nisu, s fonološkog gledišta, ni zvučni ni bezvučni. Oni postaju zvučni ili bezvučni tek na razini skupova: *SP, ŠP, ST, ŠT, SK, ŠK . . .* Označimo li zvučnost predznakom +, bezvučnost predznakom —, skupove ćemo šuštavih suglasnika fonološki bilježiti ovako: *zb = +SP, sp = —SP, zd = +ST, st = —ST, žd = +ŠT, št = —ŠT . . .*

12. Zvučnost se vlada kao neka vrsta suglasničkog naglaska, jer obilježuje dio slijeda koji je veći od glasa. U riječi *sila*, naglašeno *i* nije u opreci s nenaglašenim *i*, jer ako zamijenimo naglašeno *i* nenaglašenim, dobivamo slijed *sila* bez naglaska, a takav slijed u našem sustavu ne postoji. Naglasak ne obilježuje glas *i* nego čitavu riječ ili, ispravnije, naglasnu cjelinu. Isto tako, zvučnost ne obilježuje suglasnik, već čitav šuštavi skup suglasnika. U primjerima kao *put – but*, gdje se čini da su *p* i *b* u fonematskoj opreci, imamo zapravo

jednočlane skupove u kojima je početni dio odsutan: $p - b = -OP - +OP$. Prividna opreka $s - z$ (sova - zova) zapravo je $-SØ - +SØ$.

Jednačenje suglasnika po zvučnosti postaje, ako se složimo s netom iznesenim postavkama, jednačenje suglasničkih skupova. Završni skup prethodnog sloga ravna se prema početnom skupu slijedećeg sloga. U riječi *svadba* imamo na kraju prvog sloga skup $--ØT$, usp. *svat* i *svast*, a na početku drugog sloga šuštavi skup $+ØP$. Početni skup nameće svoj predznak završnom šuštavom skupu, tako da debivamo $+ØTOP = db$. Takvo je vladanje šuštavih skupova lako razumjeti, ako imamo pred očima strukturu sloga. Početni suglasnički skupovi - oni koji se ostvaruju ispred slogotvornog člana - mnogo su raznovrsniji i bogatiji od završnih suglasničkih skupova - onih što se ostvaruju iza slogotvornog člana. To znači da je glavna obavijest sadržana u početnom dijelu sloga. Brojni jezici znaju samo za otvorene slogove, tj. takve u kojima iza samoglasnika suglasnici nisu ostvarivi. Nisu poznati sustavi u kojima bi suglasnici bili ostvarivi samo na kraju sloga. Jednačenje po zvučnosti u književnom jeziku zapravo je povodjenje slabo obavijesnih skupova za skupovima s većom količinom obavijesti. Izbor između zvučnosti i bezzvučnosti čuva se tamo gdje je mogućnost izbora i inače znatna, a gubi se tamo gdje je ta mogućnost i inače ograničena.

Na kraju sloga ne gubi se samo razlika po zvučnosti. Prema *gost* imamo riječ *gozba* mjesto *gostba*, gdje skup $-ST$ nije osiromašen tek time što se više ne može razlikovati od skupa $+ST$ već i time što se više ne može razlikovati od skupova $+SØ$ i $-SØ$.

13. Suglasnici *f*, *c* i *h* ulaze u sastav šuštavih skupova na početku sloga, gdje zauzimaju drugi položaj: *sf-* (sfera, sfinga), *sc-* (scena), *sh-* (shodan), dakle kao *P*, *T* i *K*. Skupove bismo *sf*, *sc* i *sh* mogli bilježiti $--SF$, $--SC$ i $--SH$, s napomenom da prisutnost fonema *F*, *C* ili *H* ima za posljedicu odsutnost predznaka $+$. Izbor jednog od navedenih fonema ukida izbor između zvučnosti i bezzvučnosti na razini šuštavog skupa.

Tu je riječ o pojavi koja je u jeziku česta: izbor danog člana u jednoj kategoriji onemogućuje izbor između danih članova u drugoj kategoriji. U prvom dijelu početnog šuštavog skupa postoji opreka $S - Š$ (strojiti - štrojiti, zdrav - ždral), ali tog izbora više nema ako se u drugom dijelu pojavi $Č$: ščepati - sč kao suglasnički skup nije dopušten. U prvom dijelu zvonkog suglasničkog pojasa dolazi *v*, *m* ili *o*: *selačiti*, *smlačiti*, *sladak*, ali jedino *o* ostaje ostvariv ako smo u šuštavom dijelu izabrali *P*: nema skupova *pv*, *bv*, *pm*, *bm*, koji bi pripadali istom slogu. U zvonkom suglasničkom pojasu imamo dva položaja; u prvom izabiremo *m*, *v* ili *o*. u drugom *r*, *l*, *n*, *lj*, *nj* ili *o*: *mrak*, *mlad*, *mljeti*, *mnogo*, *mnjenje*, *vreća*, *vlada*, *vuk*, *mak* . . . *rak* . . . Međutim ako se u šuštavom pojasu ostvare dva suglasnika, jedan položaj u zvonkom pojasu mora ostati prazan: $st-v = -STvØ$, $zd-v = +STvØ$ (stvor, zdvojan) ili $st-r = -STØr$, $zd-r$

va prisutnost ukida izbor između zvučnosti i bezzvučnosti na razini šuštavog skupa. Suglasnici *P* i *F* odlikuju se time što onemogućuju prisutnost usnenih *m* i *v* u zvonkom pojasu. Suglasnik *Ć* sprečava popunjavanje svih položaja u zvonkom suglasničkom pojasu ispred samoglasnika: nema skupova *ćv-*, *đv-*, *ćl-*, *đl-* i sl. Navedena ograničenja, i niz drugih, pokazuju da se fonološka vrijednost glasova ne da odrediti isključivo zvukovnim osobinama, već da valja uzeti u obzir, slično kao u kemiji, vladanje pojedinih sastavnica u spojevima.

14. Pored običnih ili tipičnih skupova *ST*, *SP*, *SK*, *ŠT*, *ŠP*, *ŠK*, u kojima se tjesnačni član ostvaruje prije zatvornog, postoji i nekoliko osebnijih ili netipičnih skupova, u kojima su oba šuštava člana zatvorni suglasnici: —*PT*, —*TK*, +*PT*, +*Kt* (ptica, tkati, bdjeti, gdje), a ima i osebnijih skupova u kojima se zatvorni član ostvaruje ispred tjesnačnog: —*PS*, —*PŠ*, —*KS*, +*PS* (psovati, pšenica, ksilofon, bzova). Osebniji se skupovi javljaju u vrlo malom broju domaćih riječi i u tuđicama. Posebnost se takvih skupova ne vidi samo u neznatnoj čestoti nego i u ograničenoj razdiobi: prisutnost netipičnog spoja u šuštavom pojasu ima za posljedicu prazninu u zvonkom suglasničkom pojasu. Obični se skupovi *ST*, *SP*, *SK*, *ŠP*, *ŠT*, *ŠK* povezuju s jednim od zvonkih suglasnika: *strava*, *zdrava*, *splet*, *zblížiti*, *skratiti*, *zgrabiti*, *špricer*, *ždral*, *škrapati* . . . Nema, naprotiv, skupova kao *ptr*, *bdre*, *tklo*, *gdri*, *psla*, *bzvo*, *ksri*, *psle* i sl. Nisu iznimke primjeri kao *gdje*, *bdjeti*, jer *j* nije suglasnik već zvonki polusamoglasnik.

U istom su smislu osebnije i veze *kć*, *pč* (*kći*, *pčela*), te skupovi kao *sc*, *šč*, *šć* (*scena*, *šćepati*, *ščavet*). Neobičan je i spoj *ht* (*htjeti*) i *sf* (*sfera*).

Moglo bi se, dakle, zaključiti da su početni suglasnički skupovi obični ili tipični onda kad udovoljavaju ovima uvjetima:

a) povezuju se s jednim od zvonkih suglasnika, ne računajući polusamoglasničko *j*;

b) dopuštaju izbor između zvučnosti (+) i bezzvučnosti (—) na razini šuštavog skupa kao cjeline.

Na osnovi tih mjerila svi se dvočlani šuštavi skupovi u početnom dijelu sloga dadu svrstati u četiri razreda. U prvi razred išli bi skupovi koji udovoljavaju obama uvjetima. Jedan podrazred sačinjavaju skupovi kao *ST*, spojivi i s neusnenim i s usnenim zvonkim suglasnicima: *STr* i *STv*, a drugi podrazred skupovi kao *SP*, spojivi samo s neusnenim zvonkim suglasnicima: *SPr*, ali ne i *SPv*. U drugi razred ide skup —*SH*, koji udovoljava uvjetu a), *shraniti* — *shvatiti*, u treći razred skupovi kao +*PT* i —*PT*, *bdjeti* — *ptica*, koji udovoljavaju uvjetu b), a u četvrti razred skupovi kao *HT*, koji ne udovoljavaju ni jednom od dvaju uvjeta.

U skladu s tim, šuštavi se fonemi dijele na dvije skupine. Prvoj pripadaju Š, Š, P, T, i K, jer se javljaju u običnim šuštavim skupovima, a drugoj F, C, Č, Ć i H, koji se javljaju u osebnim skupovima. Takva podjela odgovara i jezičnom osjećaju. Glasovi *f* (—F), *c* (—C), *dz* (+C), *č* (—Č), *dž* (+Č), *ć* (—Ć), *đ*, (+Đ) i *h* (—H) zadaju najviše brige i onima što uče jezik i onima što ga proučavaju — gramatičarima, piscima pravopisa, dijalektolozima. Nije stoga čudo da glas *c*, unatoč načelu »piši kako govoriš«, bilježimo na četiri načina: *c* (cijepiti), *tc* (otcijepiti), *ts* (hrvatski), *ds* (odsjeći).

15. Kao što smo utvrdili osebnost šuštavih skupova na osnovi odsutnosti veze sa zvonkim suglasnicima, tako bismo mogli utvrditi i osebnost zvonkih dvočlanih skupova na osnovi odsutnosti veze sa šuštavim suglasnicima. Zvučnost i bezvučnost ovdje ne dolaze u obzir, jer izbor između njih u zvonkom pojasu nije moguć ni na razini skupa ni na razini fonema. Običnim ćemo vezama smatrati one u kojima na drugom mjestu ne dolaze nosni suglasnici *n* i *nj*, a osebnima veze kao *mn* i *mnj*. Obični će ili tipični skupovi biti: *mr*, *ml*, *mlj*, *vr*, *vl*, *vlj*; oni se, naime, povezuju sa šuštavim *S* — *smrad*, *smlaćiti*, *smljeti*, *svratiti* . . . Međutim, razlika je između običnih i osebnih skupova u zvonkom pojasu manje važna od iste razlike u šuštavom pojasu. I u vezama kao *ml*, *mlj*, *mr*, *vr* i u vezama kao *mn*, poredak je zvukovnih obilježja jednak: usnenost se ostvaruje prije neusnenosti.

U završnom dijelu sloga, višočlani su suglasnički skupovi rijetki. Gramatičari ističu da su obične samo one veze u kojima imamo dva šuštava suglasnika: —*ST*, +*ST*, —*ŠT*, +*ŠT* = *st*, *zd*, *št*, *žd*. Takvo mišljenje nije uvjerljivo, što nam pokazuju primjeri kao *murvca*, *umrtvljen*, *obradvljen*. Podjela na slogove *murvca*, *u-mrt-vljen*, *o-brad-vljen* bila bi, po Maretiću, neispravna stoga što nema riječi s početnim skupovima *vc*- i *vlj*-, a podjela *murv-ca*, *o-bradv-ljen*, *u-mrtv-ljen* bila bi neispravna stoga što nema riječi sa završnim skupovima *-rv*-, *-dv*-, *-tv*-.

U jeziku valja uvijek razlikovati ono što je potvrđeno i ono što je ostvarivo. Jezični je sustav skup mogućnosti, a sve se mogućnosti ne moraju uvijek i ostvariti. Ako nemamo riječi *ab*, iz toga ne slijedi da suglasnik *b* nije ostvariv na kraju sloga iza samoglasnika *a*: riječi kao *slab* dokazuju protivno. Na isti nam način veze *mr*-, *ml*-, *mlj*-, *vr*-, *vl*- (*mrak*, *mlak*, *mljeti*, *vrag*, *vlat*) pokazuju da su mogući skupovi zvonkih suglasnika u kojima na prvom mjestu dolazi usneni, a na drugom neusneni glas. Zato možemo zaključiti da je skup *vlj*- ostvariv na početku sloga, te da je pravilna podjela *o-bradv-ljen*, *u-mrtv-ljen*. Riječi kao *šarm*, *šturm*, iako tuđice, pokazuju da je poredak zvonkih suglasnika na kraju sloga obrnut u odnosu na poredak istih suglasnika u prvom dijelu sloga. Iza slogotvornog člana najprije se ostvaruje neusneni glas, a zatim usneni. Neusneni su zvonki suglasnici uvijek po položaju bliži samoglasnicima: *mra*- : *-arm* (*mrak* : *šarm*). Prema početnom *vr*- možemo,